

מלחמת ההתשה: שלוש מלחמות, סיפור אחד

דב תמרי

בשנת 2019 ציינו העיתונאים והטלוויזיה חמישים שנה למלחמת ההתשה, שהייתה בעיקרה נגד מצרים ומיעוטה בקווי הפסקת האש עם סוריה וירדן. ארבעה רמטכ"לים לשעבר התראיינו בערוץ הטלוויזיה 'כאן' והעלו זיכרונות מהמלחמה ההיא (כאן, 16 ביוני 2019). כל הארבעה, אישים הראויים להערכה רבה על שירותם הצבאי ופועלם למען מדינת ישראל, לחמו במלחמת ההתשה כקצינים זוטרים, ודבריהם היו רוויים בנוסטלגיה האופיינית להתנסות קשה עד מאוד מהעבר. אלא שבמסגרת הכתבה איש מבין הארבעה לא התמודד עם שאלת הרלוונטיות של אותה מלחמה לימינו אלה. במאמר זה אבקש להתייחס למאפייני החשיבה במטה הכללי ובצה"ל בשש השנים שבין מלחמת ששת הימים למלחמת יום הכיפורים, ולמאפייני השיח שבין הצבא לממשלה.

מילות מפתח: מלחמת ההתשה, מלחמת יום הכיפורים, חשיבה צבאית, התפשטות טריטוריאלית, מגננה, רצועת עזה, חמאס

מושגים מפרשים ומכוננים

במהלך שש השנים. כל אלה מציגים מטען של מושגים (Concepts) שרובם נבעו מניסיון העבר, ממטען פוליטי קודם וממטען קוגניטיבי שאפשר להצביע על מקורו. שום אדם ושום ארגון חברתי אינם יכולים להבין את סביבתם ואת המציאות ללא מושגים מפרשים.

ענייני בשלוש המלחמות ובעיקר באמצעות ביניהן, מלחמת ההתשה, מתמקד ב"מה חשבו" בהנהגה המדינית והצבאית באותן שש שנים יותר מאשר בתיאור "מה עשו". המעקב אחר "כיצד חשבו" עובר בדיוני הדרגים השונים, בתוכניות לפעולה ובהתפתחות החשיבה

של ההווה הצבאית ושל החשיבה הצבאית, לעיתים עד הרמה הגבוהה ביותר.

כאשר מחילים את השפה המושגית הטקטית על סביבות החשיבה האופרטיבית והאסטרטגית כמעט ודאי שיתחולל משבר, משום שההיגיון של תחומי הידע הללו שונה מאוד; החשיבה הטקטית היא תגובתית מטבעה, עניין של מקרים ותגובות, ואילו ההיגיון החשיבה האופרטיבית והאסטרטגית נטוע ביצירת קונספציות

כאשר מחילים את השפה המושגית הטקטית על סביבות החשיבה האופרטיבית והאסטרטגית כמעט ודאי שיתחולל משבר, משום שההיגיון של תחומי הידע הללו שונה מאוד.

לעתיד קרוב או רחוק, ובהכוונת תהליכי בניין כוח ויצירת דפוסי הפעלתו בעתיד למצבים שקשה לשערם מראש. מאחר שמעבר מהאסטרטגיה לטקטיקה ולהיפך הוא בעייתי, כפי שתיאר זאת יהושפט הרכבי בספרו 'מלחמה ואסטרטגיה' (הרכבי, 1992), השלטת החשיבה הטקטית ומשיכתה כלפי מעלה עלולה להפוך את האסטרטגיה ואת המערכות המתהוות לעניין של מקרים ותגובות.

התחלת ההתלבטות באשר לתוצאות המלחמה

מלחמת ששת הימים הסתיימה ביוני 1967, אחרי שלושה צבאות ערביים שכנים הובסו. בממשלה, בציבור בישראל ואפשר שגם בצה"ל, ההישגים במלחמה כה קצרה ומיעוט יחסי של האבדות התקבלו בהפתעה, לעומת אווירת נכאים ציבורית שקדמה למלחמה.

בישיבת הממשלה, ממשלת האחדות הלאומית הראשונה בתולדות מדינת ישראל, שהתכנסה למשך יומיים תמימים ב־18 ביוני, שבוע אחרי הפסקת האש בכל החזיתות, התגלעו חילוקי דעות שבאו לידי ביטוי במידת הבהירות של חלק מההחלטות שהתקבלו, וזאת לאור מציאות חדשה מפתיעה למדי. הדיונים נועדו לגבש ולהבהיר את עמדת ישראל בדבר תוצאות המלחמה, לקראת הדיונים באו"ם ולצורך הבהרות לממשל האמריקאי שהועברו בחשאי. בהמשך עסקו הדיונים בשורה של סוגיות מהותיות במציאות המתהווה, כדוגמת מעמד הסכמים קודמים עם הארצות השכנות; שינויי קווי שביית הנשק; עתיד הגדה המערבית וסיפוח אפשרי של שטחים; איחוד ירושלים; אפשרות למדינה דו־לאומית ועוד.

הדיונים וההחלטות של הממשלה מלמדים על המושגים שהיו לחברי הממשלה עוד טרם המלחמה — מושגים שמקורם בשנים שחלפו מאז מלחמת העצמאות ומערכת 'קדש' — ועתה היה הכרח לבחון אותם מול

מושגים לעניין זה אינם מונחים (Concepts) אלא תפיסות (Conceptions) שבאמצעותן אנו מפרשים את המציאות ומובילים למעשים.

אומנם ועדת אגרנט קבעה שקונספציה היא מילה גסה ויש להימנע ממנה, אבל ללא קונספציה זו או אחרת אין כל דבר, ואנו מצויים בקו אפס. השאלות החשובות אפוא הן: האם הקונספציה שבידינו, דהיינו מערכת המושגים שבאמצעותם אנו מפרשים את המציאות אכן רלוונטית למציאות; והאם ומתי אנו מסוגלים להבחין שמושגינו אינם רלוונטיים יותר לפירוש המציאות המתהווה לנגד עינינו.

לשם הבהרה אזכיר מושגים מוכרים השגורים בעיונים על ביטחון לאומי כמו 'האיום הקיומי', 'התרעה', 'הרתעה', 'הכרעה', 'עומק אסטרטגי' וחילופו — 'חוסר עומק אסטרטגי', 'יכולת העמידה' ו'יכולת המחץ', 'אסטרטגיה של מגננה ויישומה במתקפה', 'העתקת המלחמה אל שטח האויב', 'גבולות ביטחון', מושג 'העליונות האווירית' ועוד רבים, עד לאחרונים שבהם — 'הביטחון האישי' שהחליף את המושג 'ביטחון הכללי' ו'השלום הבטוח' — מושגים המחפשים עדיין את הוכחת ההיתכנות.

עיון בתולדות יחסי מדינאים־חיילים בישראל מלמד שהאופק המושגי של ההנהגות הפוליטיות בתחומי הביטחון והמלחמה סופק או עוצב כמעט תמיד על ידי הדרג הצבאי הבכיר. המשמעות היא שהדיון בין הדרגים ניזון באופן בלעדי כמעט מהמושגים ששימשו את צה"ל לפירוש המציאות ולהבנת האיומים והמשברים (תמרי, 2012). מההנחה הזו אפשר לגזור כי המבנה השלטוני הארגוני שאנו מכנים 'דרג מדיני', ו'דרג צבאי' הכפוף לו והמקבל ממנו הנחיות, מתקיים להלכה בכל הקשור להיררכיה הדרושה ביסודות התנהלות של מדינה דמוקרטית. אולם החשיבה, ההבנה, המושגים והשפה נוצרו בצה"ל ומידת הטרנספורמציה וההטמעה של כל אלה בממשלות וגם להיפך אינה ודאית והיא עמומה, כל עוד חברי הממשלה והעומד בראשה אינם עוסקים באופן מתמיד ושיטתי בפיתוח ידע שעניינו ביטחון, ובמשברים הדורשים הפעלת הכוח הצבאי.

הנחה נוספת, שהיא פועל יוצא מהתבוננות בעשרות שנות קיומו של צה"ל, מראה כי אופק המושגים המפרשים של צה"ל הושפע עמוקות מהשפה ומהמושגים הטקטיים. הנחה זו נובעת מהשפעת הרמה הטקטית על הרמות הגבוהות ממנה. הזיקוקין דיי־נור של כל מלחמה הם ההישגים הטקטיים, משום שהם בעלי חיוניות רבה ליכולת הלחימה של הפרט, הקבוצה והעוצבה. הם גנרטור משמעותי לחברות של הפרט והכלל למקרה מלחמה. לאורך השנים צה"ל ניחן במציאות טקטית שעלתה על זו של יריביו. לכן הטקטיקה הפכה לעוגן מושגי מפרש

בחנתי במהלך שנים, כי חלק מהמלחמות של ישראל נועדו להתפשטות במרחב וחלק נגרמו בגלל מגמת ההתפשטות (תמרי, 2012).

ההתפשטות במרחב

בשנים שמאז מלחמת העצמאות ועד אחרי מלחמת יום הכיפורים היה מעמדו של צה"ל בחברה הישראלית הגבוה והמבוסס ביותר מכל ארגון מוסדי אחר בישראל. הממשלות לדורותיהן התייחסו אל צה"ל מן הצד האחד כאל ישות המבטיחה את קיום המדינה ומסוגלת לתת מענה ראוי לכל מצב ומצוקה מול המדינות האויבות, ומן הצד האחר כאל ישות חברתית המכוננת עם וחברה. צה"ל מצידו ראה את עצמו הגמוני בכל הנוגע לסוגיות הביטחון הלאומי, וכמי שצריך להשפיע ולפעמים גם לקבוע את מגמות פיתוח התשתיות במדינת ישראל בשנותיה הראשונות, לאור צורכי הביטחון. צה"ל תפס את ייעודו ככלי ממלכתי, גם מעבר לצורכי הביטחון המידיים.

עיון שיטתי במסמכי המטה הכללי והפיקודים המרחביים, בתוכניות רב־שנתיות ובמחקרי מטה שונים של המטכ"ל בין השנים 1950 ל־1973 וגם אחריהן עד 1981 מלמד כי צה"ל טיפח תפיסות חד־משמעיות באשר להתפשטות במרחב, לעיצוב גבולות חדשים לחלוטין למדינת ישראל ולמיצובה במזרח התיכון. מנגד, למרות אופייה החתרני של התפיסה, היא לא הייתה סודית ולא הוסתרה מראשי ממשלה ומשרי ביטחון. הממשלות לא התעמקו בתפיסות המלחמה מבית מדרשו של צה"ל. הפנייה למרחב כפי שעוצבה בצה"ל השפיעה עד מאוד על התנהלותו ועל תוצאותיהן של מערכות 'קדש' ב־1956, מלחמת ששת הימים, מלחמת ההתשה ומה שקדם לה בשנים 1967–1970, מלחמת יום הכיפורים, מלחמת לבנון הראשונה, ונראה שגם על האחיזה בגדה המערבית. כל התוכניות ומחקרי המטה שעניינם התפשטות במרחב נועדו ליצור במרחב העוין "עומק אסטרטגי קדמי" בין צבאות ערב לבין מרחב החיים של ישראל (מחקר נבו, 1954). צה"ל נהג ונוהג לתכנן תוכניות רב־שנתיות לבניין הכוח הצבאי ומגמות להפעלתו. לתוכניות כאלה הייתה תמיד הקדמה שניסחה את הייעוד והמטרות של הכוח הנבנה. בתיק התכנון האסטרטגי 'לביא' מאת אג"ם/מחלקת תכנון, נובמבר 1953, מופיע בבירור רעיון ההתפשטות במרחב. הייתה בתיק תוספת חשיבתית מתקדמת. היא הציעה לכלול את מגמות ההתפשטות בתוכנית הצה"לית הרב־שנתית, שמשמעותה הנחיה קבועה לתכנן כל מלחמה כך שתוכל להשיג לישראל טריטוריות חדשות. תכנון מלחמה כזאת, כך נכתב, צריך להיות מותאם למועדים קריטיים ולהזדמנויות שיתרחשו

מציאות חדשה. בדיונים בלטה עמדתו של שר המשטרה אליהו ששון, "ערביסט" ותיק עוד מלפני 1948, שטען כלפי שרי הממשלה שאם הם דנים על סדר חדש בסביבה הקרובה, הרי הבנתם באשר למדינות הערביות ולממשלותיהן לקויה.

תפיסת הביטחון

תפיסת הביטחון של ישראל בין מלחמת העצמאות למלחמת ששת הימים הייתה הצטיינה בכמה עיקרים (Essences) מובילים: גיוס מוחלט של משאבי המדינה והחברה לאפשרות של מלחמה; המלחמה חייבת להיות קצרה וזאת באמצעות מלחמה יזומה, או מלחמת מנע ומתקפה מקדימה; הכרעת המלחמה תתרחש בטריטוריות של המדינות השכנות.

התגבש גם סיכום מתמצת של תפיסת הביטחון על ידי השילוש 'הרתעה – התרעה – הכרעה' – המשגה שלמעשה מעולם לא הייתה תקפה מכיוון שהיא פרדוקסלית, משום שכל הרתעה מתפוגגת מתי שהוא, התרעה לא הייתה מובטחת אף פעם וההכרעה היא זמנית מטבעה. לכן השילוש האמור ביטא תפיסה דטרמיניסטית. העיקרים הללו לא בוררו לעומקם מחד גיסא, ולא שונו אם וכאשר המציאות השתנתה, לעיתים באופן קיצוני, מאידך גיסא.

ספק אם ההנהגות המדיניות והצבאיות הנוגעות בדבר גיבשו לעצמן את המושג 'תפיסת ביטחון' בדרך שעשו זאת חוקרים לאחר מעשה וכעבור שנים. נדמה שבישראל תפיסות ביטחון נוסחו בדיעבד לאור מלחמות מוצלחות, ולא לפנייהן.

אחרי תקופת בן־גוריון, כמעט כל ממשלות ישראל לא עיצבו ולא גיבשו תפיסות ביטחון קוהרנטיות. הספרות המחקרית הישראלית הרווחת בתחום החשוב הזה מציגה לא פעם תפיסות ביטחון שגובשו על ידי חוקרים לאחר מעשה. דהיינו, חוקרים התבוננו בעבר וגיבשו את מה שלדעתם הייתה תפיסת ביטחון, ולעיתים את מה שהייתה אמורה להיות תפיסת ביטחון. ספק אם ההנהגות המדיניות והצבאיות הנוגעות בדבר גיבשו לעצמן את המושג 'תפיסת ביטחון' בדרך שעשו זאת חוקרים לאחר מעשה וכעבור שנים. נדמה שבישראל תפיסות ביטחון נוסחו בדיעבד לאור מלחמות מוצלחות, ולא לפנייהן. מה שכן נעשה בין השנים 1950 ועד מלחמת לבנון הראשונה ב־1982 – צה"ל, המטכ"ל והקצונה הבכירה גיבשו תפיסות להפעלת הכוח הצבאי שאפשר לכנותן תפיסות ביטחון. ניתן לראות בהן "תפיסות ההתפשטות במרחב", או "מיצובה של ישראל במרחב". טענתי היא, שאותה

לב של ממש, והרי המדינות השכנות לא יסלימו עם אובדן שטחים ויעשו כל שביכולתן להחזירם. בחינה היסטורית מלמדת שלשאלה איך נחזיק מרחבים כבושים כמעט לא היה מענה, לא הוקדשו לכך מחשבה וחקירה, או לחלופין, ניתנו תשובות שלפיהן קשה להבין כיצד התעלמו מהמציאות וגם מהידע הצבאי, האסטרטי והמערכתי שצה"ל היה מחויב בו.

הגנת סיני אחרי מלחמת ששת הימים

לרגע נדמה היה שתמו המלחמות של ישראל בשכנותיה, לאחר שהצבאות הערביים חוו תבוסה כה קשה. מהר מאוד התברר שלא כך קרה. את מלחמת ההתשה שבישראל ובצה"ל מייחסים את תחילתה למאוס 1969 אפשר גם להבין כמלחמה שהתחילה שבועיים אחרי תום מלחמת ששת הימים, לפי החלטה חד-משמעית של נשיא מצרים נאצר (כבהא, 1995). חוקרים חלוקים בדעותיהם בנוגע למועד תחילתה של מלחמת ההתשה. יש הסבורים שזו התחילה לא לפני ספטמבר-אוקטובר 1968 ויש הטוענים כי רק במאוס 1969. לעומתם יש הסבורים כמוני, שלכל מלחמה יש "תקופת הבשלה" שבסופה היא פורצת, ומלחמת ההתשה מול מצרים היא דוגמה כזו. להחלטה המצרית נלווה רצף של פעולות קשות לפגיעה בצה"ל לאורך תעלת סואץ וגם בים. תחילתה באירועים ספורדיים לכאורה כמו הטבעת המשחתת 'אילת' ו-34 חלליה ושתי הפגזות מסיביות מתוכננות מראש בספטמבר ובאוקטובר 1968 שבהן נהרגו 25 חיילים. אבל עד אז לא הובן בצה"ל מהי מלחמת התשה וכיצד ראוי להיערך לה. ראש הממשלה אשכול, מי שהיה ספקן למרות הניצחון ביוני 1967 וחשש שהניצחון והשקט הם זמניים בלבד, לא ידע לתרגם את חששותיו להנחיה ברורה לממשלתו ולצה"ל.

כאשר בוחנים את תפיסת ההתפשטות במרחב של צה"ל, עולה השאלה איך צה"ל יכבוש טריטוריות רחבות במרחב. על כך ניתנו תשובות מוחצות בדמות מבנה וארגון צה"ל, תפיסות הפעלת הכוח הצבאי וניצול הפוטנציאל הכללי הישראלי לאפשרות של מלחמה. לשאלה איך יוחזקו מרחבים כבושים לא ניתנה תשומת לב של ממש, והרי המדינות השכנות לא יסלימו עם אובדן שטחים ויעשו כל שביכולתן להחזירם.

עד מלחמת ששת הימים הידע הצבאי הבסיסי על מגננה כצורת יסוד אסטרטגית לא נעדר מצה"ל, אבל נשלל מסיבות מוצדקות. כל עוד צריך היה להגן על מדינת ישראל בקווי שביתת הנשק, המענה למגננה

בין השנים 1954–1957. ההתפשטות במרחב מופיעה בכל התוכניות הרב-שנתיות שאחרי 'קדש' ועד מלחמת ששת הימים. בתוכנית חמש-שנתית 'בני יעקב' מ-1958 נכתב כי מלחמה עם מדינה שכנה או עם כמה מהן מחייבת כיבוש מרחבים עד 250 קילומטרים מגבולות המדינה. בתוכנית החמש-שנתית 'בני אור' מדצמבר 1964 שתחולתה עד 1969, שבדיעבד כיסתה גם את מלחמת ששת הימים, נכתב כי עד לשינוי הגבולות יש להקדים ולכבוש את הגדה המערבית.

רעיונות ההתפשטות במרחב הם שהובילו את צה"ל ב-1967 לכיבושי טריטוריות בסיני, בגדה המערבית וברמת הגולן. אחרי שאלה נכבשו בידי ישראל היה על צה"ל להגן עליהן, אולם לא גובשה תפיסת מגננה אלא המשך ההתפשטות במרחב. מטרות המלחמה שעיצב המטכ"ל בראשות רב-אלוף דוד אלעזר בקיץ 1973 היו הכרעת מצרים וסוריה על מנת לשמר את הסטטוס קוו שהושג אחרי מלחמת ששת הימים, ועם זאת "לשפר את קווי הפסקת האש" בסוף המלחמה ('מלחמת יום הכיפורים', מה"ד, 1980). השיפורים אושרו על ידי שר הביטחון משה דיין וכללו כיבוש טריטוריות שלא נפלו בהרבה מאלה שנכבשו ב-1967.

המגמה של צה"ל להתפשטות במרחב נועדה לא רק להסיר סכנה מיידית או להרתיע אויב מפני עוצמתה של ישראל, אלא לשנות לתמיד את התנאים הגאוגרפיים של מדינת ישראל. מלחמת ששת הימים היא עדות מובהקת לכך; הממשלה כלל לא הנחתה את צה"ל אילו שטחים לכבוש ולמען מה. כל שהנחתה הממשלה את צה"ל היה "להסיר את טבעת החנק מעל מדינת ישראל", ואכן זו הוסרה ביום אחד לאור הישגי חיל האוויר. כל השאר — כיבוש כל סיני עד תעלת סואץ, בניגוד להנחיית שר הביטחון, כיבוש הגדה המערבית ורמת הגולן — היו תוצאה של תפיסת ההתפשטות במרחב שהייתה הקוגניציה השלטת בצה"ל, אשר גברה בקלות על היעדר הנחיית ממשלה וגם על הנחיית ממשלה למתן את היקף הכיבוש.

אחרי מלחמת יום הכיפורים ואחרי הסכמי הפרדת הכוחות, וגם אחרי שנחתם הסכם השלום עם מצרים, עדיין פיעמה במטכ"ל רוח השיבה לסיני, כפי שנראה מהתוכניות המבצעיות 'שערי ישועה' והדומות לה מ-1981, למקרה שההסכמים עם מצרים לא יתקיימו.¹ כאשר בוחנים את תפיסת ההתפשטות במרחב של צה"ל, עולה השאלה איך צה"ל יכבוש טריטוריות רחבות במרחב. על כך ניתנו תשובות מוחצות בדמות מבנה וארגון צה"ל, תפיסות הפעלת הכוח הצבאי וניצול הפוטנציאל הכללי הישראלי לאפשרות של מלחמה. לשאלה איך יוחזקו מרחבים כבושים לא ניתנה תשומת

לאפשרות שהכוח ישיג הישג מרבי, שהוא הסדר לטווח ארוך שאפשר כי יחייב ישיבה בקהיר או בקרבתה במשך חודש או שנתיים, כך אמר. היה בדברים חידוש או שמא שיבה למודל הזכור ממלחמת העצמאות. דהיינו, מלחמה הנפתחת במגננה ומרגע שזו הצליחה – מעבר למתקפה להכרעת המלחמה בלוויית הישגים שלא יפלו מאלה של מלחמת ששת הימים.

כעבור כחודש, בנובמבר, בדיון מטכ"ל ובנוכחות שר הביטחון דיין, הבהיר מפקד פיקוד הדרום אלוף ישעיהו גביש את תפיסת ההגנה על קו התעלה (שם):

העקרונות עליהם בנויה התכנית הם כלהלן: ראשון – אנחנו חייבים להגן על קו התעלה. ההגנה צריכה לאפשר מניעת צליחת התעלה במקומות שאנו יושבים [...] כמובן שמשמעות הישיבה על התעלה היא פועל יוצא משני שיקולים; צבאי ופוליטי [...] אין ספק שנקודת החולשה לכוחות הצולחים היא זמן היותם בהערכות שלפני הצליחה והיותם בתוך המים. את היתרון הזה אנו משיגים אם נשב על קו המים.

הרמטכ"ל סיכם:

אבל כפי שאמרתי יש לנו כל הסיכויים לעצור אותם על קו התעלה כשזה בנוי על שלושה אלמנטים: על המתחמים, על התקפות הנגד ועל האוויר. נקוה ששלושתם יעבדו אז יהיה טוב. גם אם שניים מאלה יעבדו זה גם כן תקין (שם).

מכאן שקו המעוזים על גדת תעלת סואץ, שבבנייתו הוחל בחורף 1968, לא נועד רק למלחמת התשה. היה זה קו שנועד להגן על מרחב סיני בקצהו המערבי ביותר, למקרה של מלחמה רחבת היקף. השקפת בר-לב, המטכ"ל ופיקוד הדרום נגדה כל היגיון צבאי בסיסי. קו העצירה במגננה, שהוא הקו אשר כל עוד צה"ל מחזיק בו הוא ממלא את משימותיו, היה הקו הקדמי ביותר האפשרי, מאות מטרים מכוחות הצבא המצרי. לכן לא היו עומק טקטי ולא עומק מערכתי – דבר המכשיל מראש כל מגננה.

הרמטכ"ל הבא, דוד אלעזר, לא שינה את השקפת קודמו, אבל הוסיף לה שלילה מוחלטת של המגננה כאפשרות סבירה במלחמה. הוא ראה את המתקפה אל מעבר לתעלת סואץ וכך גם ברמת הגולן כמצב הפתיחה של המלחמה, למרות שהודה כי הסיכוי למתקפה

היו המלחמה היזומה והמתקפה המקדימה. אפשר שזו הסיבה לדלות העיסוק במגננה עד מלחמת ששת הימים. אחרי המלחמה, החשיבה על הגנת המרחב החדש שנכבש הושפעה לרעה מהיעדר ידע מקדים על אודות המושג 'מגננה'. אחרי מלחמת ששת הימים ואחידה בשטחים הגדולים פי שלושה מאלה של ישראל בגבולות שביתת הנשק, אפשר היה לצפות להתעוררות מחשבתית בדבר מגננה אסטרטגית, אבל לא כך קרה.

השקפת בר-לב, המטכ"ל ופיקוד הדרום נגדה כל היגיון צבאי בסיסי. קו העצירה במגננה, שהוא הקו אשר כל עוד צה"ל מחזיק בו הוא ממלא את משימותיו, היה הקו הקדמי ביותר האפשרי, מאות מטרים מכוחות הצבא המצרי. לכן לא היו עומק טקטי ולא עומק מערכתי – דבר המכשיל מראש כל מגננה.

עם כניסתו לתפקיד ערך הרמטכ"ל חיים בר-לב סבב דיונים בנושא הגנת סיני. הבסיס לדיונים על מגננה אמור היה להישען על מערכת מושגית המבהירה את המושג 'עומק אסטרטגי', את היקף הכוחות הצבאיים וזמינותם ביחס למרחב, את היכולות הצבאיות של הצבא היריב ואת מדיניות הממשלה ופרשנותה על ידי המטה הכללי.

בדיון מטכ"ל שנערך בספטמבר 1968 אמר הרמטכ"ל בר-לב ('מלחמת יום כיפורים', מה"ד, 1980):

לשאלה: איזו מלחמה? אני חושב שגם כאן יש לנו טעות אופטית אם אנחנו נתפסים לאיזו קונצפציה הגנתית, כי בסופו של דבר מאז ומתמיד אמרנו: אנחנו נבלום את התקפת האויב ונעביר את המלחמה על אדמתו. אני חושב שזה תפס בתקופה של הקו הירוק וזה תופס גם היום. והכוחות שלנו צריכים להיות בנויים לקראת בלימת מתקפת פתע ומעבר לאופנסיבה. אני חושב שהמלחמה, אם תהיה מלחמה כוללת, תהיה מלחמה ביזמתם. אני רואה מעט מאוד סיכויים וסבירות שאנחנו נהיה היוזמים.

הרמטכ"ל הוסיף ופיתח את תפיסתו באומרו כי במלחמה, אם תבוא, אפשר שיהיה צורך לכבוש יעדים כמו קהיר או אלכסנדריה או את הגבעות מסביב לקהיר, דהיינו – מהלך מקסימלי לדבריו. כך גם עמאן ודמשק או הר הדרוזים, נהר הליטני או פורט פואד וצידה המערבי של התעלה. לשם כך יש לבנות את הכוח הצבאי, גם

אם נבחן את הבסיס לדיון בעניין מגננה להחזקת מרחב כבוש שעליו מגן צה"ל, שאמור להיות מושתת על פי רוב על מערכת מושגים המבהירים את "העומק אסטרטגי", את היקף הכוחות הצבאיים וזמינותם ביחס למרחב, את הפוטנציאל הלאומי שממנו אפשר לממש יכולות צבאיות למציאות חדשה, את היכולות הצבאיות של הצבא היריב ואת המדיניות של הממשלה ופרשנותה על ידי המטה הכללי — נראה שהשיבוש או שמא הקיפאון החשיבתי היה עמוק מאוד.

אחד הכללים החשיבתיים ההכרחיים בארגונים גדולים, ובוודאי בארגון צבאי, הוא שכל חילוף הנהגה מחייב את המנהיג, הרמטכ"ל לענייננו, או שר הביטחון, לבחון את מידת הרלוונטיות של הפרדיגמה הקיימת ושל התפיסה החשיבתית השלטת, ולאחר מכן באמצעות פרדיגמה חיצונית חדשה.

מלחמת ההתשה בזירת מצרים, יוני 1967 – אוגוסט 1970

במבט לאחור ראוי לטעון כי מלחמת ההתשה, במיוחד בזירה המצרית, הייתה החיבור התודעתי בין מלחמת ששת הימים למלחמת יום הכיפורים. היא הייתה תולדה של הראשונה, ותוצאותיה עיצבו את תחילתה של השנייה. צה"ל והמדינאים לא התעמקו בשאלה כיצד נחזיק שטחים כה גדולים ללא מגבלת זמן. המבחן לאי-ההבנה וליכולת להחזיק שטחים כבושים היה מלחמת יום הכיפורים. היעדר חשיבה על האחיזה בשטחים כבושים הן בצה"ל והן בממשלות לא נולד למחרת מלחמת ששת הימים. את ראשיתו אפשר לראות בתוכניות להחזיק בסיני, אחת ממטרות מערכת 'קדש', בשש השנים שבין 1967 ל-1973, בשהות בת 18 השנים בלבנון ובאחיזה ביהודה ושומרון מ-1967 ועד היום הזה.

אחד הכללים החשיבתיים ההכרחיים בארגונים גדולים, ובוודאי בארגון צבאי, הוא שכל חילוף הנהגה מחייב את המנהיג, הרמטכ"ל לענייננו, או שר הביטחון, לבחון את מידת הרלוונטיות של הפרדיגמה הקיימת ושל התפיסה החשיבתית השלטת, ולאחר מכן באמצעות פרדיגמה חיצונית חדשה. אין זה אומר שהתוצאה תהיה בהכרח החלפה של הפרדיגמה השלטת, אבל מסוכן לבחון פרדיגמה ביטחונית מתוכה, ודאי שלא אחרי הצלחות המלחמה שהסתיימה. זאת משום שחקירה ובירור מבפנים, ביקורתיים ככל שיהיו, לא מאפשרים לצאת מהמוסכמות המקובלות.

כתוצאה ממלחמת ששת הימים המאפיין הבולט ביותר הוא פרדוקסלי; הישג צבאי נדיר וחוסר יכולת

מקדימה ישראלית נמוך מאוד. בדיונים בקיץ 1973 בעניין אפשרות של מלחמה ביוזמה מצרית, אמר:

אינני רוצה לדבר על הקונספציה, על עמידה על התעלה באופן הגנתי וניהול מלחמה על מגננה. אני חושב זאת לאסון [...] עזבו אותי עם הקונספציה של המעוזים וקו בר-לב [...] אם אמנם תהיה מלחמה מטרתה צריכה להיות אחת: מפלה צבאית לאויב.

הרמטכ"ל הוסיף ובכך קבר את המגננה כמצב יסוד במלחמה — אם תפרוץ: "תכנית ההגנה 'סלע' (תוכנית המגננה) צריכה לתת לנו כוונות למעבר מהיר למתקפה [...] ומיד להשיג הישגים גדולים ומשמעותיים".

מפקד פיקוד הדרום, אלוף אריאל שרון, החרה החזיק אחר הרמטכ"ל: "אנחנו לא מציגים את 'סלע' בכלל [שם הקוד לתוכנית הגנת סיני], כי יש לנו 'סלע' חופף בתכנית ההתקפית המרבית". קצין האג"ם הוסיף: "'סלע' כללי, כאשר בקו הקדמי שתי אוגדות נוספות — 162 בגזרה הצפונית ו-143 בגזרת רפידים על הצירים ואום-מחצה לכיוון הגזרה המרכזית... כאשר המערך נבנה לכניסה ל'חתול מדבר'".

נראה שאחרי מלחמת ששת הימים, שני רמטכ"לים ושלושה מפקדי פיקוד הדרום שללו כמעט לחלוטין את המגננה שנועדה להחזיק את סיני בשליטה ישראלית מוחלטת. מערכת המושגים שצה"ל עיצב ופעל לפיה לפני 1967 נותרה כפי שהייתה — מתקפה אסטרטגית להכרעת המלחמה מייד עם פתיחתה, למרות שאפשרות ההתרעה המודיעינית למלחמה לא הייתה מובטחת², ואילו האפשרות ליוזמה ישראלית מקדימה בדומה למלחמת ששת הימים לא הייתה סבירה. מצב דומה היה גם בחזית הצפון מול סוריה.

התוצאות הצבאיות של מלחמת ששת הימים קיבעו את החשיבה האסטרטגית בצה"ל. אחרי שינוי המציאות באופן קיצוני במרחב כולו, תפיסת הפעלת הכוח הצבאי או שמא תפיסת הביטחון נותרו כמו שהיו בין 1956 ל-1967. אותן מערכות מושגים, אותן תפיסות הפעלת הכוח. הפרדיגמה הביטחונית לא נחקרה ולא אותגרה באמצעות פרדיגמה חדשה. ההתכוננות למלחמה הבאה הייתה חזרה על מלחמת ששת הימים. כל מערכת המושגים הצבאיים שהייתה רלוונטית לפני 1967 הוטלה על מציאות שונה בתכלית. המציאות החדשה והשלכותיה לא עברו בירור פרדיגמטי. מלחמת ההתשה, בעיקר לאורך תעלת סואץ — שהסתיימה באוגוסט 1970 מבלי שישראל ויתרה על הישג טריטוריאלי כלשהו — חיזקה את הקיבעון.

התנהלות צה"ל במלחמת ההתשה

דוח בר"ל שהגיש הרמטכ"ל הפורש לראש הממשלה, לשר הביטחון ולרמטכ"ל הנכנס אלעזר (בר"ל, 1972) מאפשר התחקות אחר החשיבה במטכ"ל לאורך מלחמת ההתשה עם מצרים. רוב הדוח, כ-300 עמודים, נכתב על ידי המחלקות הרלוונטיות במטכ"ל, כאשר 27 העמודים הראשונים נכתבו ונחתמו אישית על ידי הרמטכ"ל, והם הלזו שבדוח. הרמטכ"ל חילק את תקופת כהונתו לשלושה חלקים: עד מלחמת ההתשה בתעלת סואץ; תקופת מלחמת ההתשה; וממנה ועד סיום כהונתו ב-1 בינואר 1972. בדומה לכך תוארו האירועים בזירה הירדנית, הסורית, הלבנונית והבינלאומית. בר"ל עסק גם בהתעצמות צה"ל, בכוח אדם, בסיכום ובלקחים.³ לפי הדוח, מרגע שהתברר למטכ"ל כי המצרים פתחו במלחמת התשה, וזאת רק בחודשים ספטמבר-אוקטובר 1968, נקבעו במטכ"ל המטרות שלהלן:⁴

1. למנוע ממצרים הישג קרקעי כלשהו;
 2. ליצור לחץ שיאלץ את המצרים להסכים להפסקת אש;
 3. להימנע מהסלמה הדדית בשימוש באמצעי לחימה בעלי עוצמה, כמו מטוסים;
 4. להנחית מכות חד-פעמיות על מנת למתן את הפעילות המצרית;
 5. להיערך לאורך תעלת סואץ בכוחות מינימליים;
 6. להמחיש לשלטון המצרי כי אין ביכולתו לשנות את המציאות הטריטוריאלית שהתהוותה אחריוני 1967;
 7. לחייב את מצרים לחזור להפסקת האש שהוסכמה למחרת מלחמת ששת הימים (בר"ל, 1972).
- ההיערכות הראשונית לאורך תעלת סואץ הייתה במוצבים שיכולת העמידה שלהם הייתה עלובה. גם פריסת המחנות העורפיים הייתה עדיין בטווח הארטילריה המצרית, שהייתה עדיפה לחלוטין על זו של צה"ל. אחרי שתי הפגזות מצריות קטלניות בספטמבר ובאוקטובר 1968, שהוכנו בקפדנות מראש, יזם המטכ"ל מענה שהתברר עד מהרה כמוצלח להפליא: פגיעה בשני גשרים על הנילוס במצרים עילית, ופיצוץ תחנת טרנספורמציה חיונית בקו החשמל אסואן-קהיר והדלתה של הנילוס. הנזק לא היה חמור מדי, אבל השלטון המצרי הופתע. התברר שזירת התעלה אכן מוגנת אבל לא העורף במצרים, גם לא מתקנים חיוניים. המהלך הישראלי חייב את השלטון המצרי להפסיק את הפעילות הצבאית לחמישה חודשים כדי להיערך להגן על מרחב עומק מצרים — זמן שהספיק לצה"ל לבנות כשלושים מוצבים מבוצרים על גדת התעלה בקו שאורכו 160 קילומטרים, שאפשרו מחסה סביר מפני אש ארטילרית. אלה כונו בצה"ל "מעוזים" ("מחקר מיכה", אג"ם, 1956). יכולתם

מחשבתית להתמודד עם תוצאות המלחמה. הקיבעון שהשתרר אחריה מקורו בהנחה שישראל עיצבה מציאות קבועה, וכל שנותר הוא לשמור עליה. באשר לצה"ל, שהיה אז ארגון ללא שיח אסטרטגי רב-ממדי — לא היו מעליו ממשלות שיכלו לאזן או לאתגר את המדיניות ואת התפיסה החד-ממדית שאפיינו את צה"ל.

מלחמת ההתשה מול מצרים אפשרה ואפילו הזמינה וחייבה בחינה מחודשת של תפיסת הביטחון, של תוצאות המלחמה שהסתיימה ושל תפיסות הפעלת צה"ל. עד ה-6 באוקטובר 1973 כל זה לא קרה.

הסתכלות תיאורטית על מלחמות התשה

כל מלחמה בכל מקום בעולם שונה מהמלחמות האחרות, ובכל זאת יש מאפיינים משותפים. באשר למלחמות התשה אפשר להצביע על כמה מאפיינים כלליים: מטרות מלחמת התשה מוגבלות וכוונת היוזם היא להגיע שינוי של המציאות הקיימת, ואילו הצד המגיב מתאמץ לשומרה; המושג 'הכרעה', שהוא תמיד מעורפל, לא הולם מלחמת התשה שבה הצדדים אינם מבקשים הכרעה, אלא "תזוזה אל" שינוי מִחֲדָשׁ או "שיבה למצב הקודם". הנחת הצד היוזם היא שהמדינה היריבה לא תגיב במלחמה כוללת, מחוסר רצון או מחוסר יכולת לצאת למלחמה; על הצד היוזם להעריך את יכולות הצד היריב לעמוד בהתשה ממושכת, ובאותה המידה לאמוד את יכולת העמידה שלו, שכן התשה היא דור צדדית; הצד היוזם חייב להעריך בהירות את הפעולות היוזמות שנועדו להתיש, שמא יחרגו ויובילו את היריב ליוזם מלחמה כוללת; כל צד מחפש מטרות צבאיות, כלכליות וחברתיות המכאיבות ליריב, אבל אין בהן כדי למוטט ולהכריע. על פי רוב שני הצדדים נאלצים להעדיף יכולת עמידה במגננה יציבה על פני מתקפה, על מנת למנוע הידרדרות למלחמה כוללת; מלחמת התשה אינה קצרה, היא מתמשכת לעיתים על פני שנים. זה מחייב את הצדדים להיכנס למסע למידה. אין טעם לקבוע תוכנית ברורה על שלביה העתידיים לטווח ארוך ולהתנהל לאורה: שני הצדדים עוברים תהליך למידה המאפשר שינויי כיוון ומעשה; סיומה של מלחמת התשה, אם לא הושג הסדר של קבע, מחייב תהליך למידה מִחֲדָשׁ, על מנת להבין אם ההתשה עיצבה מציאות שהשתנתה או שעומדת להשתנות, ומה מתחייב מכך בתחומים המדיני, הצבאי והחברתי. בהקשר זה מתבקשת השאלה בנוגע להשוואת מאבק בין מדינות לעומת מאבק בין מדינה לבין ארגון לא-מדינתי, המאפיין כיום את המאבק בין ישראל לארגוני טרור. נדמה שניתן למצוא קווי דמיון בין שני המקרים, אך ראוי לשאלה זו להיבחן במחקר מעמיק כשלעצמו.

הרמטכ"ל הסביר כי לחץ על מצרים הציג בעיה רצינית אחת – הרוסים, כדבריו. אבל, "אם חשבנו כי הימנעות מפעולה (בעומק מצרים) תביא נזק גדול יותר, התעמתנו עם הרוסים במצרים".

ואכן, הצבא האדום לקח על עצמו שותפות פעילה עד מאוד בהגנת מרחב הלחימה בקדמת החזית ובעומקה. הפסקת האש באוגוסט 1970 שחיבה Stand Steel (הקפאת פריסת הכוחות) בשני הצדדים הופרה מייד על ידי מצרים, שקידמה את מערך סוללות הקרקע־אוויר. תגובת צה"ל הייתה חסרת תוצאות, אבל כפי שאמר הרמטכ"ל – "השיקול העיקרי לטובת תקיפת הסוללות היה החשש שאם לא נגיב יוקם מערך טילים שלם צמוד לגדה המערבית, אשר יכביד עלינו עם חידוש האש". דהיינו, במקרה שמלחמת ההתשה תתחדש.

את סיום מלחמת ההתשה מול מצרים סיכם הרמטכ"ל במשפטים קצרים: חצי האי סיני מבוצר ומאורגן כראוי מבחינת ביצורים, דרכים, מכשולים, עמדות, הספקת מים, קשר, שדות תעופה וכל הדרוש ללחימה. הרמטכ"ל לא פירט איזו לחימה

את סיום מלחמת ההתשה מול מצרים סיכם הרמטכ"ל במשפטים קצרים: חצי האי סיני מבוצר ומאורגן כראוי מבחינת ביצורים, דרכים, מכשולים, עמדות, הספקת מים, קשר, שדות תעופה וכל הדרוש ללחימה. הרמטכ"ל לא פירט איזו לחימה – התשה חוזרת או מלחמה כוללת בין מצרים לישראל. נראה שהוא התכוון לאפשרות של התשה: "מניעת הישג קרקעי למצרים והשגת הפסקת אש בהקדם".

מה היו הישגי מלחמת ההתשה עבור ישראל, לפי הערכת הרמטכ"ל? "מנהיגי מצרים שראו עצמם אחראים לפתרון בכל השטחים, כולל בעיית העם הפלסטיני, אינם דבקים בכל היום כפי שהיו בעבר". וכן "מצרים של היום איננה ששה אל קרב".

אפשר ללמוד מהמסמך כי גם שנתיים אחרי הפסקת האש בתעלה, החשיבה במטכ"ל התמקדה באפשרות חידוש מלחמת ההתשה, וכמעט לא באפשרות שמצרים תיזום מלחמה כוללת עם ישראל.

עד חודש יולי 1969 התנהלה התשה הדדית. הצבא המצרי החל בחדירות לילות של כוחות קטנים, שפשטו על מעוזים והניחו מוקשים בדרכי הגישה אליהם. שני הצדדים התמידו בפשיטות מהאוויר ומהים ועל ידי כוחות פשיטה קטנים שחצו את התעלה. הצבא המצרי מצידו פשט גם לעומק המרחב של ישראל.⁵ לצבא המצרי היה יתרון בארטילריה. לא עברו חודשים אחדים והתברר

של המוצבים הללו להטריד את המצרים שמעבר לתעלה או להגן מפני צליחה קטנה או מסיבית של כוחות מצריים הייתה אפסית. הם לא היו יותר מהפגנת נוכחות, שחייבה השקעה ניכרת. המוצב־מעוז יכול היה להגן בקושי על עצמו בלבד.

מאחר שהמעוזים נפרסו לאורך 160 קילומטרים, ולעיתים המרחק בין האחד למשנהו היה כ־10 קילומטרים, נקבע שבמרחבים שבין המעוזים יופעלו כוחות משוריינים וכוחות ניידיים. במרחק מסוים מקו המים ימוקמו כוחות שריון המסוגלים להגיע לכל מעוז ולכל נקודה בתעלה בזמן קצר. יחידות התותחנים ייפרסו בעומק מסוים ויוכלו לסייע לכוחות שבקו התעלה, ולהנחית אש לעבר מטרות שמעבר לתעלה. למימוש מטרות אלה הציג הצוות המתכנן בראשות תת־אלוף אברהם אדן, מפקד הכוחות המשוריינים בסיני, מתחמים פלוגתיים מבוזרים בעומק של קילומטרים אחדים מגדת התעלה המהווים מתחמים גדודיים – מגננה קווית קשיחה מתוגברת בכוחות טנקים, ארטילריה, חי"ר והנדסה. המתחמים המבוזרים בעומק לאחזה בקו הקדמי לא נבנו כלל. דוח הרמטכ"ל בר־לב (בר־לב, 1972) מלמד על מגמות החשיבה של המטכ"ל ושל מי שעמד בראשו במלחמת ההתשה. מאחר שהדוח כמעט לא נותח במחקרים על מלחמת ההתשה – להלן עיקריו:

מרגע שמלחמת ההתשה קיבלה ממדים של ממש, מטרת צה"ל הייתה למנוע ממצרים הישג קרקעי כלשהו וליצור עליה לחץ עד שתסכים להפסקת אש, דהיינו, לחזור למצב שלמחרת מלחמת ששת הימים. אלא שבחודשים יוני ויולי 1969 התברר שקו המעוזים לא יחזיק מעמד ללא מעורבות חיל האוויר, כפיצוי על חוסר ארטילריה המסוגלת להתמודד עם זו המצרית. בשלהי 1969 המטרה הראשונה הושגה ואילו השנייה לא, ולכן הוחלט לתקוף באמצעות חיל האוויר בעומק מצרים, תוך הסתכנות במעורבות ישירה של ברית המועצות. הרמטכ"ל הוסיף:

היום נראה לי כי באותה תקופה לא ניתחנו עד הסוף את משמעות ההשפעה של תקיפות העומק על המעורבות הסובייטית. אך בדיעבד נראה לי שצדקנו – אף כי אינטואיטיבית – בהחלטתנו לתקוף בעומק, שהרי בעקבות זאת הוחרפה הלחימה עד אשר הגיעה לנקודת "רתיחה" מסוימת שעצרה את התהליך הזה, בסופו של דבר להפסקת אש... תקיפות בעומק החלו ב־7 בינואר והסתיימו ב־13 באפריל 1970 כאשר הסתבר כי הרוסים נטלו על עצמם את הגנת עומק מצרים בטיילים ובמטוסים המופעלים על ידם.

ביקורת מבית על התנהלות ישראל במלחמת ההתשה

מבחינה תודעתית ומעשית נכנסו ממשלת ישראל וצה"ל למלחמת ההתשה מול מצרים באיחור של יותר משנה. המודיעין הישראלי לא הבחין במגמה המצרית למלחמה מסוג שלא מצרים ולא ישראל התנסו בה עד אז. עמדת המוצא של הממשלה וצה"ל הייתה כי תבוסת מצרים ב-1967 מחייבת ויתורים מצריים מופלגים שיאפשרו הסדר עם ישראל. שלושה הלאומים שנוסחו בסוף אוגוסט בוועידת חרטום – לא להכיר בישראל, לא לפתוח במשא ומתן ולא לכוון שלום איתה – הצדיקו מבחינת ממשלות ישראל את הבחירה שלא להציג למצרים הסדר שיניח את דעתה של ישראל ואת דעתה של מצרים כאחת, למרות שלא ברור כי אילו הוצעה אפשרות ישראלית להסדר, היא אכן הייתה מתקבלת על דעת מצרים באותה עת, אם כי הנשיא סאדאת הציע לישראל באמצעות ארצות הברית הסדר אפשרי בשנת 1971.

בצד הישראלי, מלחמת ההתשה לא לוותה בתהליך למידה בסביבה המערכתית והאסטרטגית אלא במובן הצבאי הצר בלבד, וזה נעשה דווקא בצורה טובה למדי בכמה מובנים: השקעת משאבי כוח אדם לא גדולים יחסית, שאפשרה לצה"ל להתמקד גם בזירות אחרות ולעסוק בבניין הכוח הצבאי; בהשוואה לעוצמת האש המצרית החיסכון בנפגעים ראוי לציון; צה"ל הצליח לצמצם את הכוחות המושקעים בקו התעלה עד למינימום הכרחי; בקו התעלה הושקעו מאות אחדות של לוחמים, כ-100 טנקים וחמישה גדודי ארטילריה, וכוחות הנדסה בהיקף של גדוד עד שניים. לא כך באשר לתקציבים. קו התעלה על מוצביו, דרכי הגישה כתשתיות חיוניות לאורך ולרוחב הזירה היו יקרות מאוד בממדים של אז; השימוש בחיל האוויר, שלא היה זול ופשוט, אפשר למוצביו קו התעלה להחזיק מעמד. בכל הקשור לתהליך למידה מדיני וצבאי – קשה להצביע על הישג ישראלי או על חשיבה אסטרטגית של ממש; קו ההגנה על התעלה, מרגע שהוקם, חי שק כל מגמה ישראלית אפשרית אחרת, זו של אותו הזמן וזו של העתיד לבוא. אחרי שהושגה הפסקת אש באוגוסט 1970 ובמשך תקופת מבחן של שלושה חודשים, הושקעו משאבים רבים בהכנת הקו לחידוש מלחמת ההתשה, והחזקת הקו הקיים הפכה למטרה האולטימטיבית. לא נעשה מסע חשיבתי לאפשרות של מלחמה כוללת בעתיד, השונה מהתשה, ולא נבדק מה יהיה ערכו של קו התעלה הקיים, שהתאים להתשה שהסתיימה. נראה שמלחמת ההתשה נתפסה בצה"ל ובישראל כיום האחרון של מלחמת ששת הימים, ואילו במצרים היא נתפסה כיום הראשון של המלחמה הבאה.

שהמעוזים המבוצרים מתחילים לקרוס, עם זאת, אף אחד מהם לא ננטש.

ב-21 ביולי 1969 הוכנס חיל האוויר לתקיפה מסיבית ממערב לתעלה על סוללות ארטילריה, סוללות הגנה אווירית וכוחות מצריים סמוכים לתעלה. תקיפות חיל האוויר לוו בקרבות אוויר תכופים שבהם הייתה לו עליונות ברורה. הכנסת חיל האוויר למלחמה הייתה יותר מחוסר ברירה, ולמרות זאת לא היה בכך כדי להביא את השלטון המצרי להפסקת הלחימה. נהפוך הוא, מועקת תקיפות האוויר בעומק מצרים הביאה אותו לפנות לברית המועצות, וזו החלה לקחת חלק פעיל בלחימה, בעיקר על ידי תגבור מסיבי של סוללות טילי קרקע-אוויר ומטוסי קרב. חלק ממערכות הלחימה אוישו על ידי צוותים של

נראה שמלחמת ההתשה נתפסה בצה"ל ובישראל כיום האחרון של מלחמת ששת הימים, ואילו במצרים היא נתפסה כיום הראשון של המלחמה הבאה.

הצבא האדום (אדמסקי, 2006).

המטכ"ל העריך כי אחרי לחימה רצופה של כ-10 חודשים הושג החלק הראשון של המטרות, כלומר שאין למצרים סיכוי להיאחז בגדה המזרחית. ואילו החלק האחר – השגת הפסקת האש – לא נראה כניתן להשגה בשיטת הפעולה שננקטה עד אז. על מנת להגביר את הלחץ החל חיל האוויר לתקוף בעומק מצרים, דבר שהביא אומנם ללחץ על השלטון, אבל במקביל מערך הגנת קרקע-אוויר המצרית התפתח והשתכלל עד שהגיע לעליונות על חיל האוויר במלחמת יום הכיפורים.

מאחר שעל הפעולות המיוחדות בעומק מצרים במהלך מלחמת ההתשה נכתב רבות (ראו למשל: נדל, 2015), ולמרות שהייתה זו תקופת פריחה של מבצעים מיוחדים בצה"ל שלא חזרה על עצמה מאז, לא מצאתי מקום לדיון מעמיק במסגרת מאמר זה. ראוי רק להדגיש מסקנה אחת בדבר ההישגים של המבצעים המיוחדים, שייתכן כי יש בה כדי ללמד על מלחמת ההתשה: שלושת המבצעים הראשונים ב-31 באוקטובר – 1 בנובמבר 1968 הביאו את השלטון המצרי להפוגה במלחמת ההתשה, לגרסת מי שרואה את תחילתה כבר אז ולפני כן. הפוגה זו אפשרה לבנות את 30 המעוזים על גדת התעלה. כל השאר, מוצלחים ככל שהיו, לא שינו את התנהלות שני הצדדים. היה זה קרב אגרוף רבי-סיבובים ובו ההישגים נרשמו בנקודות ולא בנוקאאוט.

ואולי עד היום קיימת בציבור הישראלי ובצה"ל תחושת עליונות צבאית, מדינית ולאומית ביחס למדינות העוינות במרחב. תחושה זו נסדקה לראשונה במלחמת ההתשה וזועזעה מאוד במלחמת יום הכיפורים. אף על פי כן, תחושה כזו נותרה אצל המנהיגים בתקופת מלחמת לבנון הראשונה.

סיכום

מאז הקמתה של מדינת ישראל עברו המדינה וצבאה מלחמות בתכיפות שאפשר לכנותה מלחמה ארוכה שאינה פוסקת. הסיפור המעניין הוא הסיום של מלחמה המעצבת את זו שאחריה, לעיתים היא הגורמת למלחמה הבאה. לכן, במאמר זה בחרתי לבחון שלוש מלחמות ברצף – ששת הימים, ההתשה ומלחמת יום הכיפורים. השאלה לעיתים מציקה – מה נותר רלוונטי לימינו אלה ממלחמות שהתרחשו לפני 52 או 46 שנים. לכאורה, כל מלחמה ומערכה הן סיפור חדש; המציאות השתנתה, ההקשר אינו דומה והאישים שעמדו בהנהגת המדינה והצבא הם אחרים, ועדיין אפשר לזהות תופעות דומות במקרה הישראלי וראוי לתהות על קנקן.

מלחמת ההתשה מול מצרים, וכן אלה שמול ירדן וסוריה שהסתיימו בשלהי 1970 אפשרו להנהגות הישראליות הזדמנויות לתפנית חשיבתית, אך כזו לא נעשתה, למרות שכל סיום סיבוב מלחמתי מצדיק ואולי מחייב בחינה ביקורתית לעתיד, גם או שמא בייחוד אם נראה שההישגים והתוצאות חיוביים. בשנות החמישים הראשונות נוצרה וגובשה תפיסת ביטחון ותפיסת בניין הכוח והפעלתו, שהחזיקו מעמד עד מלחמת ששת הימים. אחריה חל שינוי דרמטי במציאות, הגדול ביותר מאז מלחמת העצמאות וייסוד מדינת ישראל, אבל לא חל שינוי משמעותי בחשיבה של הנהגות הצבא והמדינה.

קצין בכיר שהתמנה לרמטכ"ל, גם מפקד פיקוד טריטוריאלי או פונקציונלי, לקראת כניסתו לתפקיד חייב לשרטט לעצמו את הפרדיגמה הקיימת לאור הייעוד, לאור מבנה צה"ל ותפיסת ההפעלה שלפיה הוא אמור לחשוב ולפעול, ולבחון אותה באמצעות פרדיגמה חדשה, אחרת, שונה מקודמתה.

אחד המושגים השגורים בחברה הישראלית וגם בצבא הוא 'לקחים'. בסביבה הטקטית-הקרבית המשמעות היא תיקון ליקויים שהתגלו, או העצמה ותגבור הישגים שהושגו. בסביבה המערכתית והאסטרטגית, לקחים פירושם חקירה יסודית על אודות המלחמה ותוצאותיה על מנת לדעת ממה עלינו להיפרד, משום שזו לא תחזור

הפצצות העומק, אף שהיה בהן הישג מידי ולחץ קשה על מצרים, הן שהביאו לבניין היכולת המצרית להתמודד עם חיל האוויר כבר במלחמת ההתשה עצמה. היה זה תהליך למידה מצרי מובהק שאת תוצאותיו הקשות לצה"ל ראינו במלחמת יום הכיפורים. עיון בדוח בר-לב וכן במכתבו של אלוף ישראל טל, סגן הרמטכ"ל של אלעזר, על אודות הגנת סיני (טל, 1970), מלמדים שלא עוצבה חשיבה במטכ"ל אחרי מלחמת ההתשה, שתכליתה להבין את התפתחות המגמות המצריות מתבוסה למלחמה חדשה. אי אפשר לטעון שצה"ל לא התכוון למלחמה מאז תום מלחמת ההתשה, אבל קיבעונות שמקורם בקו התעלה גרמו לתקלות אופרטיביות קשות במלחמת יום הכיפורים.

התופעה שניתן לראותה בהתשה של אז מקרינה עד היום בהתשה הנוכחית ברצועת עזה, למרות ההבדל העצום בין שתי התופעות: לישראל מודל התנהגות בעייתי במשך יותר מחמישים שנה: כאשר שורר שקט יחסי כמו זה שאחרי מלחמת ששת הימים, או כשהאיום אינו לוחץ על החברה הישראלית, הממשלות לא נוקטות יוזמות מדיניות וצבאיות שנועדו למתן את הסכסוך. המדיניות היא שמירה על סטטוס קוו – "הילחם ואל תעשה". הכדור, לפי ישראל, נמצא אצל הצד הערבי, הפלסטיני, שיבוא לקראת הסדר נוח ורצוי לישראל. כאשר במקום לבוא לקראת ישראל היריב נוקט מדיניות של שימוש בכוח, אזי אין ישראל מוכנה למשא ומתן או להיענות ליוזמות מדיניות, כל עוד הצד השני משתמש בכוח. ההיגיון שעמד ועומד מאחורי דפוס החשיבה וההתנהגות הזה הוא שאין לוותר כהוא זה, אם יראה הוויתור כתוצאה משימוש בכוח על ידי היריב, שמא יתחולל סחף שסופו מי ישרונו. מצד שני, כאשר פעולות האיבה נפסקות, ישראל חוזרת להימנעות מנקיטת מדיניות ממתנת או הליכה להסדרים. זה היה דפוס ההתנהגות בין 1967 ל-1973, בלבנון בין 1985 ל-2000 וכיום בין ישראל לרשות הפלסטינית וחמאס ברצועת עזה. אפשר לראות דפוס התנהגות זה כתפיסת הביטחון של הממשלות.

אחרי הפסקת אש בת שלושה חודשים שהחלה באוגוסט 1970 וחיידוש הפסקת האש לעוד שלושה חודשים, החל שינוי אצל שר הביטחון דיין. הוא ניסה לצאת מהמעגל הזה⁶ אך היה יחיד בדעתו בממשלה, וצה"ל התנגד לכך נמרצות. התוצאה הייתה מלחמת יום הכיפורים, שבעקבותיה נאלצה ישראל לסגת מאחיזתה בתעלת סואץ שקדמה למלחמה. כך ראוי להבין את הקשר שבין מלחמת ההתשה למלחמת יום הכיפורים. כתוצאה מהתבוננות בדפוס ההתנהגות הישראלי, עולה לכאורה מסקנה שרק משבר עמוק וקשה מסוגל להביא לשינוי דפוס החשיבה הישראלי. מאז מערכת 'קדש'

ואפילו למעמדם, ההרתעה מתפוגגת. זהו פרדוקס מוכר. הצד הנפגע, המוכה והמובס אינו יכול להשלים עם מצבו כמורתע. לכן הוא יפנה לדרך חדשה, לעיתים מפתיעה, על מנת להיחלץ מסטטוס של מורתע, גם אם יידרשו לכך זמן, שינויי תפיסה ומאמצים גדולים. מצרים שאחרי מלחמת ששת הימים לא יכלה להסכין עם אובדן סיני. התוצאה הייתה שדרוג כללי של המדיניות, של הצבא ושל תפיסת ההפעלה הצבאית. בתחרות עם ממשלת ישראל וצה"ל, השלטון המצרי זכה ליתרון.

הפצצות חיל האוויר בעומק מצרים, שנועדו להרתיע ושהיו להן השלכות קשות על מצרים, הביאו לבניין ולתפעול מערכת הגנה אווירית ששללה כעבור שלוש שנים, במלחמת יום הכיפורים, את עליונות חיל האוויר הישראלי. פרדוקסליות ההרתעה שלטת במקומותינו עד היום במאבק בחמאס ברצועת עזה ובדרך שונה גם בלבנון, שם ארגון חזבאללה שהורתע במלחמת לבנון השנייה הגיע לאיזון הרתעתי מול ישראל.

עדיין מטרידה שאלת הרלוונטיות של מלחמה בת 52 שנים. מזה 14 שנים מתנהלת מלחמת התשה בין ישראל לפלסטינים ברצועת עזה. לכאורה, אין בסיס להשוואה. לא אותו אויב, לא אותה טריטוריה, לא אותו צבא מנגד, וההקשר שונה לחלוטין. נראה שזו גם לא אותה החברה הישראלית של אז ומנהיגיה. ועדיין יש כמה רעיונות ומושגים המעוררים מחשבה, אז וגם היום. הראשון – תרבות ההתפשטות במרחב עדיין קיימת. יש למגמה זו תומכים בעלי משקל של ממש בסביבה הפוליטית הישראלית. המושג הישן סָפָר כמרחב להתפשטות הוחלף בהדרגה בארץ ישראל השלמה. במושגים של ביטחון, אזור יהודה ושומרון הוא "סביבה רכה" יחסית כיום, אבל לא כך רצועת עזה. בשנים 1967–1973 ההתפשטות במרחב נתקלה בקיר חזק מאוד בדמות המדינה והאומה המצרית. אומנם הצבא המצרי לא הצטיין במערכת 'קדש', ודאי שלא במלחמת ששת הימים. אבל הפוטנציאל המצרי בכללותו היה גבוה מאוד ולא הוערך נכון על ידי צה"ל וממשלות ישראל. התפשטות בת־קיימא במרחב יכולה להחזיק מעמד במרחבים רכים, דהיינו – שאינם שייכים למדינה בעלת פוטנציאל לשנות את המציאות שנכפתה עליה באמצעות הפעלת כוח. סיכויי אחיזה דרך קבע במרחב שנכבש במלחמה יהיו נמוכים אם יחייבו התמודדות עם קיר בעל פוטנציאל העולה על היכולת הישראלית להבקיעו. ברצועת עזה הקיר אינו ארגון חמאס החמוש כשלעצמו אלא שני מיליון פלסטינים, שיישאו שם גם אחרי המערכה העתידית הגדולה לטיהור רצועת עזה מהארגונים החמושים המטרידים את ישראל במטרה להתישה. אי אפשר לגרש שני מיליון אנשים, אי אפשר

שנית. החשיבה במלחמת ההתשה, בסיומה ולקראת מלחמת יום הכיפורים נותרה אותה חשיבה שהביאה להישגי מלחמת ששת הימים. זה היה כישלון חשיבתי שאפשר היה להימנע ממנו.

בשלוש המלחמות האמורות עמדו בראש המטכ"ל, הפיקודים הטריטוריאליים והפיקודים הפונקציונליים מצביאים ומפקדים שעברו את כל הדרך ממלחמת העצמאות ועד מלחמת יום הכיפורים. הם שהשתתפו בעיצוב תפיסת הביטחון, תפיסת הפעלת הכוח הצבאי וגם במגמת ההתפשטות במרחב. נראה שהנהגה זו לא השכילה להבין שני דברים יסודיים: חשוב לשקוד כל הזמן על ההתכוננות לסיבוב הבא. לא פחות חשוב לבחון את משמעות התוצאות מהמלחמה הקודמת ואת אלה המשוערות ממלחמה בעתיד, ומה מתחייב מהן לשינוי החשיבה והפעולה לעתיד. קצין בכיר שהתמנה לרמטכ"ל, גם מפקד פיקוד טריטוריאלי או פונקציונלי, לקראת כניסתו לתפקיד חייב לשרטט לעצמו את הפרדיגמה הקיימת לאור הייעוד, לאור מבנה צה"ל ותפיסת ההפעלה שלפיה הוא אמור לחשוב ולפעול, ולבחון אותה באמצעות פרדיגמה חדשה, אחרת, שונה מקודמתה. זאת על מנת שיוכל להתנתק מהפרדיגמה השלטת וליצור דבר מה חדש. אין בכך לקבוע שהעושה כך יאמץ את הפרדיגמה החדשה. אפשר שיחזור לקודמת או יפנה לאפשרות שלישית, או לפחות למפנה חשיבתי. אבל זו תהיה בחינה ביקורתית מבחוץ המשוחררת מזו הקיימת. האמור לעיל אינו חוק ולא עיקרון אוניברסלי, אלא תובנה שראוי כי מצביאים ומנהיגים ישקלו ויישמו אותה.⁷

פרדוקסליות ההרתעה שלטת במקומותינו עד היום במאבק בחמאס ברצועת עזה ובדרך שונה גם בלבנון, שם ארגון חזבאללה שהורתע במלחמת לבנון השנייה הגיע לאיזון הרתעתי מול ישראל.

חקירת המושגים החשיבתיים של הנהגות התקופה האמורה מצביעה על מושגים שרווחו אז וגם היום, שספק רב אם יש בהם תועלת, אולי נזק לא מבוטל. הראשון בהם הוא ההרתעה: מאמצעי התקשורת ומהאזנה למנהיגים פוליטיים ואפילו לקציני צבא בכירים עולה כי ההרתעה היא "מנטרה" – חובה להשיג אותה בכל מחיר ובה תלוי ביטחון הפרט והכלל. אכן, מדינת ישראל וצבאה מרתיעים מדינות שכנות וכוחות שכנים, אבל עד גבול מסוים, והוא על פי רוב קרוב מאוד. אם פעולה צבאית, החל ממלחמה כוללת דרך מערכה ופעולות מקומיות, מביאה את היריבים לאובדן שטח או לכדי סיכון לקיומם

כל מלחמה שהסתיימה, בפועל או לכאורה, מחייבת פרשנות של התוצאות ומשמעותן לעתיד. מלחמת ההתשה נתפסה בצה"ל כיום השביעי של מלחמת ששת הימים, ואילו במצרים היא נתפסה כיום הראשון של המלחמה הבאה.

עיון בתקופה בת שש שנים שבה היו שלוש מלחמות מעלה את החשש שממשלות ישראל אינן לומדות. תופעה לא בריאה שוררת בממשלות ישראל. אלה לא טורחות לחקור ולפתח ידע מתהווה בסוגיות ביטחון וצבא ולאורן לקבוע את מדיניותן.⁸ אמירה כזאת אפשר שנראית תמוהה, שכן בממשלות ישראל שירתו ראשי ממשלה ושרים בעלי רקע צבאי וניסיון, אך אין בכך לשנות את המסקנה הזו. עצם קיומן של ממשלות קואליציוניות רחבות – שבהן משתתפות מפלגות שתפיסתן הביטחונית והחברתית מקוטבת מאוד – יוצר מצב שבו ככל שהממשלה רחבה ויציבה יותר מבחינה פוליטית, היא מאגדת בתוכה מחלוקות קשות יותר. השאלה מה אמורים להיות הגבולות של ישראל, גורל הפלסטינים ומדינתם נמצאת במחלוקת עמוקה שטרם נפתרה. ידע שמתפתח בממשלות בתחומי ביטחון וצבא – מרגע שהוא קיים ומוכר הוא מטיל אחריות כבדה על הממשלה כולה ועל העומד בראשה. לא תמיד הממשלות ששות לשאת באחריות.

התוצאה היא שהצבא הוא הישות היחידה בישראל העוסקת דרך קבע בפיתוח שיטתי של ידע שעניינו מלחמות אפשריות וסכסוכים אלימים. בממשלות לא מתפתח ידע רלוונטי שעניינו סכסוכים ומלחמות. האמירה המקובלת ש"הממשלה תחליט וצה"ל יבצע" נכונה לכאורה. למעשה היא חסרת תוכן לחלוטין, אם לא חושבים על הידע המשמש בסיס להחלטות ממשלה, על מעורבותו העמוקה של צה"ל בדרך להחלטה ועל המשקל שיש לו בפירוש החלטות מופשטות לכלל פעולה. לכן הממשלות תמיד יופתעו, לא בגלל היעדר התרעה מודיעינית אלא משום שהממשלה תהיה חסרת בסיס תבוני המבוסס על ידע, שהוא התנאי ללמידה שמבחינה וממשיגה (Conceptualization) מציאות מתהווה. במצב מתמשך כזה, בשעת משבר תמיד יהיה פער בין פירוש המציאות כפי שהוא נעשה בצבא לבין האופן שבו מפרשים המדינאים את המציאות. פער כשלעצמו אינו מגרעת ואולי הוא יתרון, הוא אמור להזמין בירור וחקירה. השאלה היא על איזה ידע מבוסס הפער.

התוצאה ההיסטורית, וזו הצפויה כנראה גם בעתיד, היא קבלתן של חוות הדעת ושל ההצעות שמגבש הצבא ללא פרשנות מדינית הולמת. על פי רוב, לפחות עד היום, חסרה בצה"ל חשיבה מדינית מנחה, משום שהממשלות אינן נוהגות להנחות את צה"ל מבעוד מועד ובאופן

לחנכם להשלמה עם ישראל וגם אי אפשר להחזיק בהם בדומה למקובל ביהודה ושומרון.

השני – המטכ"ל של היום, להערכתי, הוא אחראי ונבון יותר מזה של מלחמת ההתשה הקודמת. אבל מעמדו של צה"ל במדינות הישראליות ובהשתתפות בעיצוב תפיסת הביטחון, אם ישנה כזו, ובהשפעה על הממשלות, נחלש במידה משמעותית כתוצאה ממלחמת יום הכיפורים, מלחמת לבנון הראשונה והשהייה בת 18 שנים שם. מנגד, ככל שמדובר בממשלות רחבות יותר, הנשענות על קואליציה של יותר מפלגות, קיים מספר רב יותר של תפיסות ודרכי פעולה הסותרות זו את זו. אין תפיסה מדינית ברורה, למעט שמירה על סטטוס קוו. יכולת הלמידה העצמית של הממשלות כמעט אינה קיימת. לכן הסבבים האלימים, הגדולים והקטנים, אינם משנים את תמונת ההתשה בכללותה.

השלישי – בניגוד למלחמת ההתשה שאחרי מלחמת ששת הימים ובעקבותיה שלוש השנים עד למלחמת יום הכיפורים, ברצועת עזה וגם בגבול לבנון התקבלה המגננה כעדיפה על פני המתקפה, אפילו הכרחית. נראה שבצה"ל וגם בממשלות הובן כי מתקפה שאחריה חוזרים הביתה בליווי הסדר מפוקפק טובה פחות ממגננה כמגמה אסטרטגית, המונעת מערכות חוזרות ונשנות. תובנה זו אינה זוכה להסכמה כללית, לא בממשלות ולא בציבור.

הרביעי – המכשול הפיזי. בעבר נחשבה תעלת סואץ כמכשול פיזי המעניק לנו יתרון ממשי, ולכן עליו התבססה המגננה. במלחמת יום הכיפורים התברר שהמכשול לא העניק יתרון כלשהו, בשל היעדר מגננה ישראלית הולמת. ברצועת עזה צה"ל הקים מכשולים פיזיים: מכשול המונע מנהרות חודרות וגדר המונעת חדירת מחבלים וחדירה המונית של תושבים. נוסף על אלה, היכולות הטכנולוגיות המצוינות של יירוט טילים ורקטות הן מהטובות והמרשימות בעולם. כתחליף הארגונים הפלסטיניים פנו להצתת שדות ויישובים וכנראה לרחפני תקיפה ובעתיד אפשרויות נוספות, שהמכשולים הקיימים אינם יכולים למונעם. המשמעות היא קיום ההתשה לזמן בלתי מוגבל וסבבים אלימים חוזרים ונשנים. אפשר שהסטטוס קוו משמעותו מלחמת התשה ללא מוצא.

מושגים ותיקים נוספים שהתגבשו בשנות החמישים והשישים כמו 'אסטרטגיה של מגננה ויישומה במתקפה', 'העתקת המלחמה אל שטח האויב' ו'גבולות ביטחון' לא נדונו בחשיבה פרדיגמטית אחרי מלחמת ששת הימים, ששינתה את המציאות באופן דרמטי. יתר על כן, מלחמת ההתשה ותוצאותיה היו אפשרות נוספת לחשיבה ביקורתית שהייתה אמורה לערער את מערכת המושגים הקיימת. זה לא קרה.

נדל, חיים (2015). **מבצעים מיוחדים ומשולבים של כוחות צה"ל בהתשה ובהשטה בין שתי מלחמות**, בן שמן, מודן הוצאה לאור והוצאת מערכות.

סאדאט, אנואר (1982). **על מלחמה ושלום 1970–1980**, ליקט וערך רפיישראלי, ירושלים, האוניברסיטה העברית, הוצאת י"ל מאגנס תמרי, דב (2012). **האומה החמושה, עלייתה ושקיעתה של תופעת המילואים**, בן שמן, מודן הוצאה לאור והוצאת מערכות.

הערות

- 1 מבצע 'בעל זרוע' – רקע והנחיות לתכנון, פברואר 1980, מטכ"ל/אג"מ/מבצעים, ארכיון צה"ל. תוכנית אופרטיבית למתקפה של צה"ל בחזית המערבית לכיבוש יעדים חיוניים בסיני, כלכליים וקרקעיים ולהשמדת הצבא המצרי... "הנחות" יסוד לאויב: המצרים הפרו את הסכמי השלום ע"י הכנסת כוחות לסיני מעבר למוסכם. מצרים החליטה להשתלב במתקפה ערבית כוללת, לפני, במקביל או בדירוג לחזית המזרחית... כל לחימה בחזית המערבית מחייבת להגיע בכל שלב של המבצע להישג בעל חשיבות, כאשר יש לתת עדיפות בסדר הבא: כיבוש מקורות הנפט. כיבוש אל-עריש. השמדת צבא מצרי. כיבוש קטע מהתעלה. כיבוש כל סיני".
- 2 שני מסמכים ששלח ראש אמ"ן אלוף אהרון יריב לרמטכ"לים הטילו ספק בסיכויי ההתקפה למלחמה. האחד מ־3 באוקטובר 1968 והשני מ־1972. ארכיון צה"ל. באשר למסמך השני – ראו טל, ישראל, **מעטים מול רבים**, 1996, עמ' 206–208.
- 3 בדוח בר־לב לא מוזכר המושג מלחמה אלא פעם אחת בלבד וגם זו ללא הקשר לעבר או לעתיד – עניין תמוה למדי.
- 4 עד שלהי 1968 הרמטכ"ל ואיתו המטה הכללי לא הבינו כי ישראל נמצאת במלחמת התשה בשלוש זירות. אגף המודיעין, למרות הישגיו באותה תקופה, לא העריך את התופעה ולא המשיג אותה.
- 5 ב־29 ביולי 1969 פשטו המצרים על חניון טנקים במוצב המזח, הרגו שמונה חיילים, פצעו תשעה וחטפו חייל אחד, שמת בשבי. שני טנקים הוצאו מפעולה. לוחמי קומנדו ימי מצרים תקפו שלוש פעמים בשחייה ובצלילה את נמל אילת מבסיס שקיבלו מהירדנים בנמל עקבה הסמוך. בשתי גיחות – בנובמבר 1969 ובפברואר 1970 – הצליחו לגרום לנזקים לכלי שיט.
- 6 ב־1972, אחרי שהיה ברור שמלחמת ההתשה לא תתחדש, שר הביטחון דיין ביקר במפקדת הכוחות המשוריינים בסיני ונשא הרצאה לקצונה הבכירה שם. כבר פורסם אז כי הממשל האמריקאי בוחן הסדר בין מצרים לישראל ואפשר שיחייב נסיגה ישראלית מתעלת סואץ למרחק של עשרות ק"מ בלבד. כאשר השר נשאל על ידי אחד הקצינים עד היכן צפויה נסיגה ישראלית מרצון, תשובתו הייתה: "תמורת הפסקת אש לא מוגבלת בזמן – עד מאה ק"מ מזרחה לרפידיים". כלומר, שני שלישים מסיני. הייתי נוכח במפגש הזה.
- 7 מעיונים בכתביו של נשיא מצרים אנואר סאדאט נראה כי זה היה התהליך שנשיא מצרים עבר אחרי מותו של נאצר. ראו סאדאט, אנואר (1982), **על מלחמה ושלום**, האוניברסיטה העברית, מכון טרומן.
- 8 ראו דוח ועדת משנה של ועדת חוץ וביטחון, לבחינת תפיסת הביטחון של ישראל, 1986. יו"ר הוועדה היה ח"כ דן מרידור. מאמציו לקיים דיונים בממשלה על תפיסת הביטחון בעשור הראשון למאה זו, כחבר במפלגה השלטת, לא הצליחו.

קונקרטי לגבי משברים צפויים. בשל כך מצאו את עצמן ממשלות בישראל לא אחת במלחמות ובמערכות, יזומות או תגובתיות, בלי שביררו לעצמן למען מה ולא יזו תכלית. הגיעו הדברים לידי כך שברוב המלחמות צה"ל הוא שהגדיר את המטרות המיידיות והרחוקות, ודאג לשכנע את הממשלות לאשר את המטרות שהוא עיצב.

לבסוף, כוונת מאמר זה היא גם לעורר מחקרים נוספים. מחקרים רבים מאוד נכתבו על תפיסת הביטחון של ישראל, ורובם ראויים להערכה שכן הם הוסיפו ידע חיוני בתחומי הביטחון הלאומי. עיוני שלי במחקרים הרבים ובתעודות המצויות בארכיונים השונים מלמדים כי מאז 1967 לא הייתה לישראל תפיסת ביטחון. היו מלחמות והיו משברים שחייבו שימוש בכוח הצבאי, ועל פי רוב הממשלות וצה"ל הצליחו להתמודד. אבל קיומה של תפיסת ביטחון מוטל בספק רב. כמובן, אמירה כזו מותנית באופן שבו אנו מגדירים את המושג תפיסת ביטחון. על כך ראוי להמשיך לחקור.

תא"ל (מיל.) ד"ר דב תמרי שירת כמפקד סירת מטכ"ל, מפקד חטיבה ואוגדת טנקים סדירות, קצין מודיעין ראשי ומפקד המכללה לפיקוד ומטה. קיבל את עיטור העוז ושני ציונים לשבח מאת הרמטכ"ל. לשעבר מבכירי המכון לתורת המערכה (מל"ם), מייסד המגמה ללימודי העורף במכללת בית ברל ומחברם של הספרים "ואיך נדע? מודיעין, מבצעים, מדיניות", 2011 ו"האומה החמושה", 2012.

מקורות

ארכיונים

ארכיון מדינת ישראל (ארכיון המדינה)
ארכיון מטכ"ל/חטיבת תוה"ד/מחלקת היסטוריה
ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון

ספרים

- אדמסקי, דימיטרי, (2006). **מבצע קוקז: ההתערבות הסובייטית וההפתעה הישראלית במלחמת ההתשה**, הוצאת צה"ל/מערכות ומשרד הביטחון/הוצאה לאור.
- הרכבי, יהושפט, (1992). **מלחמה ואסטרטגיה**, תל-אביב, הוצאת מערכות משרד הביטחון.
- טל, ישראל (1996). **ביטחון לאומי, מעטים מול רבים**, תל-אביב, הוצאת דביר.
- כהא, מוצטפא (1995). **מלחמת ההתשה בראי המקורות המצרים**, אפעל, מכון יד גליל, יד טבנקין.